

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของนครน่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ.
2398-2475

POWER RELATIONSHIP IN NATURAL RESOURCES MANAGEMENT OF NAN STAGE
SINCE 1855-1932

นิธิวดี เจตียธธา^{1*}, มนตรี กรรพุมมลาย²

Nitwadee Jedeetha^{1*}, Montri Kunphoommar²

¹สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

¹Southeast Asian Studies, Department of History, Faculty of Social Science, Naresuan University.

²ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

²Department of History, Faculty of Social Science, Naresuan University.

*Corresponding author, e-mail: nitwadee_jedeetha@hotmail.com

Received: 21 July 2023; Revised: 16 October 2023; Accepted: 10 November 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยเป็นการวิจัยจากเอกสารทั้งจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารการวิจัย และบันทึกความทรงจำของผู้ที่เคยอยู่ร่วมสมัยในเหตุการณ์ต่าง ๆ การศึกษานี้มุ่งเน้นไปที่การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีการต่อรองกันไปมาระหว่างสยาม อังกฤษ และฝรั่งเศส เนื่องด้วยการล่าอาณานิคมในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงศตวรรษที่ 19 ส่งผลให้หลาย ๆ ประเทศกลายเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ในขณะที่ “จักรวรรดิสยาม” ที่เคยรุ่งเรืองและเป็นเจ้าประเทศราชที่เคยยิ่งใหญ่ในดินแดนแถบนี้ต่างก็หนีไม่พ้นการถูกคุกคามนี้เช่นกัน หากแต่มีข้อได้เปรียบตรงที่เคยมีประเทศราชจำนวนมากไม่น้อยที่สามารถนำมาต่อรองเพื่อการคงอยู่ของอิสรภาพของพื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณาจักร โดยทางตอนเหนือมีล้านนาเป็นรัฐกันชนกับพม่า เมืองอาณานิคมของจักรวรรดิอังกฤษและอีกฝั่งคือหลวงพระบางล้านช้างเมืองอาณานิคมของจักรวรรดิฝรั่งเศส ซึ่ง ณ เวลานั้นเมืองสำคัญที่เป็นพรมแดนมีเขตติดต่อกับทั้ง 2 เจ้าอาณานิคม คือ นครน่าน แม้ว่าการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมทั้ง 2 ชาติ จะเข้าสู่นครน่านหลังจากนครเชียงใหม่ แต่การเข้ามาขอสัมปทานไม้สักของอังกฤษในน่านนั้นก็ถูกจับตามองจากทางรัฐบาลสยามจากกรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิดไม่ต่างจากเชียงใหม่ ยิ่งไปกว่านั้นคือการที่น่านมีพรมแดนติดต่อกับหลวงพระบางที่มีกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนแหล่งทรัพยากรเกลือสินเธาว์กับน่าน แม้ว่าสยามจะมีบทเรียนในเรื่องสัมปทานป่าไม้จากล้านนาฝั่งตะวันตกมาแล้ว เมื่อขอบเขตสัมปทานขยายมายังฝั่งตะวันออกย่อมหลีกเลี่ยงการปะทะสังสรรค์เชิงอำนาจไม่ได้ ข้อดีของการขยายอิทธิพลของทั้ง 2 ชาติ เข้ามาในน่านที่ล่าช้ากว่าล้านนาฝั่งตะวันตกทำให้สยามสามารถนำข้อผิดพลาดที่เคยเกิดขึ้นในหัวเมืองอื่น ๆ มาปรับปรุงแก้ไขและป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาซ้ำเติม โดยมีทรัพยากรในพื้นที่ของน่านไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ เกลือสินเธาว์หรือแม้กระทั่งพื้นที่แหล่งทรัพยากรเป็นเงื่อนไขในการต่อรองกับชาติมหาอำนาจทั้งสอง โดยเฉพาะเรื่องการจัดการสัมปทานป่าไม้ อันเป็นทรัพยากรที่สำคัญในช่วงเวลานั้น เป็นผลให้สยามยังคงสถานะอำนาจของตนเองต่อไปได้เช่นเดียวกับเมืองประเทศอื่น ๆ และสามารถคงอำนาจอยู่ในพื้นที่ได้จนตรงถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะจากนครน่านประเทศราชของสยามมาเป็นจังหวัดน่านของประเทศไทยในปัจจุบัน

คำสำคัญ: นครน่าน; ทรัพยากรธรรมชาติ; ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

Abstract

This research is historical research using documents from the National Archives, research documents, and the recollections of those who were present at various events. This study focuses on the power relations that were negotiated between Siam, England, and France as the colonization of Southeast Asia during the 19th century resulted in many countries becoming Western colonies. Even the prosperous and dominant Empire of Siam was threatened by the Western powers. The Empire of Siam had the advantage of numerous vassal states that could be negotiated with to preserve the independence of the majority of the empire's territory. To the north, the Lanna Empire shared its border with British-controlled Burma, while the important city of Luang Prabang was a French colonial city. At that time, the important city that was on the border with the two colonial rulers was the Nan State. Although the colonial influence of both nations expanded into Nan after Chiang Mai, the British teak concession was closely watched by the Siamese government from Bangkok. Moreover, Nan State had a border with Luang Prabang that had a disputed boundary over its rock salt resources, although Siam had learned lessons in forestry concessions from western Lanna. As the scope of concessions expands to the east, power cannot be avoided. The advantage of expanding influence allowed Siam to correct the same from other cities. There were resources in the area of Nan State such as forests, rock salt, or even resource areas as a condition for negotiations with the two superpowers, especially the management of forest concessions which were an important resource. As a result, Siam continued to maintain its own power status like other countries and was able to retain power that changed from Nan State to Nan Province of Thailand today.

Keywords: Nan State; Natural Resources; Power Relationship

บทนำ

ความสำเร็จของการปฏิวัติอุตสาหกรรมยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และการเร่งสร้างรัฐชาติของประเทศต่าง ๆ ในโลกตะวันตก ทำให้การค้า การสะสมทุน และการขยายตัวของระบบอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในชาติต่าง ๆ ของยุโรป ส่งผลให้เกิดการแข่งขันกันหาวัตถุดิบ เพื่อเพิ่มกำลังการผลิต และหาตลาดในการระบายสินค้า นำมาซึ่งการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกในพื้นที่เอเชียอาคเนย์ในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะ 2 ชาติสำคัญ คือ อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่ในเวลานั้นได้ยึดดินแดนรายรอบของสยามเป็นอาณานิคม ทำให้สยามเปรียบเสมือนขึ้นเนื้อที่ถูกตะเกียบคีบอยู่ที่ไม่ปาน อิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสที่รายล้อมสยามอยู่นี้เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปฏิรูปครั้งใหญ่ในสยาม และรวมทั้งหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครอง เกิดการปรับปรุงบ้านเมืองปฏิรูประบบราชการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกในยุคนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีการรับชาวตะวันตกเป็นจำนวนมากเข้ามารับราชการ เพื่อช่วยวางรากฐานให้กับสยามในเวลานั้น ให้สยามได้รับพัฒนาในรูปแบบที่ชาติตะวันตกเรียกว่า ศิวิไลซ์ (Civilization) เพราะรัฐบาลสยามมองว่านั่นคือทางออกที่จะไม่ให้เจ้าอาณานิคมตะวันตกนำเรื่องความล่าช้ามาเป็นข้ออ้างในการยึดครองสยามดังที่กระทำกับประเทศอื่น

ใน พ.ศ. 2398 เมื่อรัฐบาลสยามทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ การค้าขายระหว่าง 2 ราชอาณาจักรมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นซึ่งรวมถึงการค้าขายกับเมืองประเทศราชของสยามอย่างล้านนา ที่มีการค้าขายที่แน่นอนมาตั้งแต่ครั้งอดีตเมื่อครั้งที่ล้านนายังเป็นประเทศราชของพม่า แต่เมื่อพม่าแพ้สงครามครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 2428 ซึ่งหมายถึง

การที่พม่ากลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ ส่งผลให้การค้าระหว่างล้านนาที่เคยมีสัมพันธภาพมาเปลี่ยนจากรัฐคู่ค้าไปเป็นตัวแทนจากรัฐบาลอังกฤษอย่างสมบูรณ์เช่นกัน ซึ่งสินค้าประเภทหนึ่งที่ต้องมีการซื้อขายมากจากล้านนาคือไม้สัก เนื่องจากล้านนามีป่าไม้สักคุณภาพดีจำนวนมาก อีกทั้งอยู่ใกล้โรงเลื่อยของอังกฤษที่มะละแหม่ง ถึงขั้นที่ข้าหลวงอังกฤษประกาศว่าเมืองมะละแหม่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญในการค้าไม้สัก โดยร้อยละ 95 ของไม้สักทั้งหมดมาจากเมืองเชียงใหม่ [1] ล้านนาภายใต้การปกครองของสยามทั้งหมดจึงถูกดึงเข้าไปมีส่วนรวมในการแย่งชิงอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ระหว่างสยามกับอังกฤษด้วยเป็นพื้นที่ที่อุดมไปด้วยทรัพยากรสำคัญอย่างไม้สักซึ่งเป็นทรัพยากรที่สร้างรายได้อย่างงดงามให้แก่อังกฤษในเวลานั้น

แต่เดิมการขอสัมปทานการทำไม้ในเขตล้านนา จะต้องทำเรื่องขอจากเจ้าเมืองหรือเจ้านายซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองในขณะนั้นซึ่งมีสิทธิ์ขาดในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเองโดยที่ทางสยามมิได้เข้ามาเกี่ยวข้อง บางครั้งอาจเกิดปัญหาการทับซ้อนของพื้นที่สัมปทานหรือปัญหาอื่น ๆ อันสืบเนื่องมาจากสัมปทานป่าไม้ ประกอบกับการร้องเรียนกรณีพิพาทระหว่างเจ้านายของเชียงใหม่กับพ่อค้าพม่าซึ่งในขณะนั้นคือคนในบังคับของอังกฤษ เรื่องสัมปทานซื้อขายและคดีต่าง ๆ เกี่ยวกับการค้าไม้สักส่งไปยังศาลที่กรุงเทพฯ ถึง 42 คดี ยกฟ้อง 31 คดี 11 คดี มีหลักฐานว่าเจ้าของสัมปทานที่เป็นเจ้าล้านนามีความผิดจริง โดยเฉพาะคดีที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นฝ่ายแพ้คดี และต้องชำระเงินค่าปรับถึง 466,015 รูปี ซึ่งในคดีนี้รัฐบาลสยามได้ชำระค่าปรับแทนไปก่อนและให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์มาผ่อนชำระทีหลัง [1] ความยุ่งยากเหล่านี้ทำให้จักรวรรดิสยามตระหนักได้ว่าควรจะต้องมีการจัดการเรื่องสัมปทานป่าไม้ให้เป็นระบบ เพราะข้อพิพาทที่แก้ไขไม่ได้เพียงเล็กน้อยอาจนำไปสู่การสูญเสียดินแดนที่ไม่อาจให้เกิดขึ้น จนนำไปสู่การแก้ไขอย่างเด็ดขาดจากรัฐบาลกลางคือโอนป่าไม้ ทั่วประเทศมาอยู่ในความดูแลของรัฐบาลสยาม [2] เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นซ้ำ ๆ หรือปัญหาที่อาจแก้ไขไม่ได้ในอนาคต

ในส่วนฝั่งตะวันออกของล้านนาอย่างนครน่าน ความพิเศษของทรัพยากรธรรมชาติที่นอกเหนือจากทรัพยากรป่าไม้แล้วยังมีเกลือสินเธาว์ ที่ดึงดูดพ่อค้าวัวต่างจากภายนอกให้เข้ามาแลกเปลี่ยนสินค้า และยังมีแร่เงิน ถ่านหินในการครอบครอง ทำให้ดินแดนล้านนาตะวันออกแห่งนี้เป็นที่จับตามองของทั้งจักรวรรดิสยาม จักรวรรดิอังกฤษ และจักรวรรดิฝรั่งเศส ถึงขนาดที่ฝรั่งเศสและอังกฤษขอเข้ามาตั้งสถานกงสุลในนครน่าน เนื่องจากนครน่านในเวลานั้นมีพรมแดนติดต่อกับพม่าที่เป็นอาณานิคมอังกฤษ [3] และลาวที่เป็นอาณานิคมฝรั่งเศส โดยอังกฤษมีความสนใจในสัมปทานป่าไม้สัก ส่วนฝรั่งเศสต้องการดินแดนที่อุดมไปด้วยสินแร่ทางธรรมชาติโดยเฉพาะเกลือสินเธาว์ [4] ที่เป็นยุทธปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งอีกทั้งพื้นที่ดังกล่าวยังอยู่ประชิดติดริมแม่น้ำโขงอันอยู่ในเส้นทางที่ฝรั่งเศสคาดหวังว่าจะใช้เดินทางไปสู่จีนตอนใน

ผลจากการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ซึ่งภายหลังนครน่านเกิดกรณีพิพาทกับหลวงพระบางในการอ้างสิทธิในพื้นที่ทับซ้อนระหว่าง 2 เมือง ยิ่งเมื่อหลังจากฝรั่งเศสเข้ามาปกครองหลวงพระบางในฐานะเจ้าอาณานิคม พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ส่งผลให้นครน่านกลายเป็นเมืองชายแดน (Buffer state) ระหว่างสยามและฝรั่งเศส อีกทั้งยังมีปัญหาเรื่องการแย่งชิงดินแดนบริเวณเมืองเงิน [5] (ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง อยู่กึ่งกลางระหว่างนครน่านและหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเมืองที่นครน่านและหลวงพระบางต่างอ้างสิทธิในการปกครอง) โดยเจ้าผู้ครองเมืองน่านในขณะนั้นก็ต้องการรักษาพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นดินแดนในปกครองตามสิทธิที่มีการกล่าวอ้าง ในขณะที่รัฐบาลสยามก็มีประสงค์ที่จะมีปัญหา กับเจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศส จนท้ายที่สุด พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 122) จึงได้มีการยกดินแดนเมืองเงินและฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งมีแหล่งเกลือสินเธาว์อันเป็นทรัพยากรมีค่าให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งแน่นอนว่าการจัดสรรผลประโยชน์ในครั้งนี้ก็เกี่ยวกับดินแดนในครอบครองและทรัพยากรของนครน่านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และยังส่งผลมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสนใจว่ารัฐบาลสยามมีวิธีคิดในการจัดการเรื่องเหล่านี้อย่างไรในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในฐานะคู่กรณีกับฝรั่งเศสที่อยู่ในห้วงเวลาการล่าอาณานิคม

ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงต้องการนำเสนอการจัดการเชิงนโยบาย การถ่วงดุลอำนาจระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของนครน่าน และการจัดการชาวต่างชาติในนครเมืองน่าน

ในยุคล่าอาณานิคมภายใต้กรอบสนธิสัญญาเบาว์ริงและการเจรจาต่อรองเพื่อรักษาพื้นที่แหล่งทรัพยากร จะมีการจัดการในรูปแบบใดและจะมีการตอบโต้จากฝ่ายที่เหลืออย่างไร ที่ส่งผลให้ครน่านเปลี่ยนแปลงสถานภาพจากนครรัฐภายใต้การปกครองของสยามมาเป็นจังหวัดน่านดังเช่นในปัจจุบันนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรป่าไม้ของนครน่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 - 2475

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) โดยวิธีการศึกษาเป็นการรวบรวมตรวจสอบ และวิเคราะห์เหตุการณ์จากหลักฐานที่เป็นเอกสาร (Documentary Research) ทั้งเอกสารชั้นต้น เอกสารราชการจากกระทรวงต่าง ๆ ที่เก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และศึกษาจากเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวกับล้านนานครน่าน ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและล้านนา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยดังกล่าวจากคำบอกเล่าของผู้คนที่ถูกบันทึกไว้ในรูปของบันทึกความทรงจำ เพื่อทำความเข้าใจถึงภูมิหลังและบริบททางประวัติศาสตร์ของนครน่าน เพื่อหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนครน่าน รัฐสยามและชาติเจ้าอาณานิคมที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในนครน่านในอดีต จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ตีความและนำเสนอในรูปแบบพรรณนา

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาเฉพาะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรของนครน่าน ระหว่างรัฐสยามนครน่านกับเจ้าอาณานิคมที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการรับสัมปทานป่าไม้โดยอังกฤษ และพื้นที่ที่มีแหล่งเกลือสินเธาว์โดยฝรั่งเศส ในยุคของการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในสยาม ที่มีการเริ่มต้นเบาว์ริง ใน พ.ศ. 2398 เรื่อยไปจนมีการเปลี่ยนจากนครน่านกลายเป็นจังหวัดน่าน ซึ่งสนธิสัญญาเบาว์ริงยังส่งผลให้เกิดสนธิสัญญาอื่นที่ส่งผลต่อนครน่านคือ สนธิสัญญาเชียงใหม่ (Treaty of Chiangmai) ใน พ.ศ. 2416 ว่าด้วยเรื่องการค้าระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดียเพื่อการส่งเสริมการพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และในส่วนของฝรั่งเศสที่มีความปรารถนาที่จะครอบครองแม่น้ำโขงเพื่อเส้นทางในการเข้าถึงจีนตอนใน กอปรกับข้อพิพาทเรื่องดินแดนเมืองเงินที่มีบ่อเกลือสินเธาว์ซึ่งน่านและหลวงพระบางมีกรณีพิพาทกันอยู่ก่อนแล้ว

งานวิจัยใช้กรอบแนวคิดการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relation) ในการช่วงชิงบทบาทอำนาจในนครน่านระหว่างสยามที่เป็นเจ้าอาณานิคมที่ครอบครองอำนาจมาอย่างยาวนาน กับเจ้าอาณานิคมจากตะวันตกและฝรั่งเศสที่เข้ามาใหม่และต้องการที่จะเข้ามามีบทบาทและอำนาจในพื้นที่ โดยเป็นการศึกษาผ่านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในนครน่าน

ผลการวิจัย

นครน่านถือว่าเป็นนครรัฐในของชั้นตติยมาสยามที่มีเขตแดนกว้างใหญ่มากเมืองหนึ่งในดินแดนล้านนา โดยมีหัวเมืองในการปกครองมากถึง 45 หัวเมือง [6] เมื่อนำเมืองต่าง ๆ มาจัดวางในแผนที่จะทำให้เราพอจะเห็นความกว้างใหญ่ของนครน่านในช่วง ร.ศ. 119 ตามภาพที่ 1 ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติจึงมีมากมายตามความกว้างใหญ่ของพื้นที่เช่นกัน ซึ่งแต่เดิมรัฐสยามในฐานะเจ้าประเทศราชต้องการเพียงความจงรักภักดี โดยประเทศราชจะต้องถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองและสิ่งของมีค่าตามสมควรเท่านั้น [7] สยามไม่เคยเข้ามาจัดการหรือก้าวก่ายกิจการภายใน

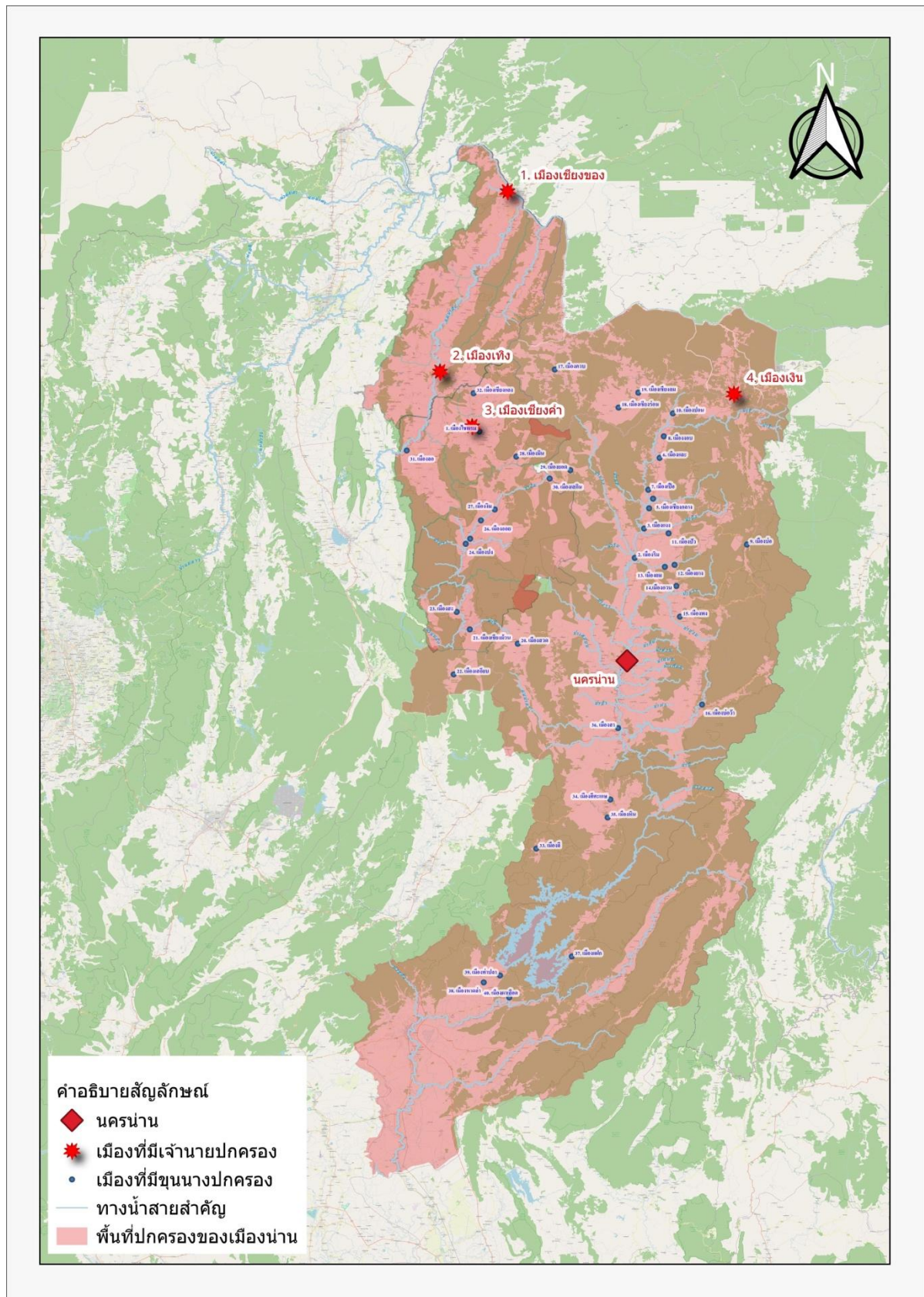
แต่เมื่อการหลีกเลียงลัทธิอาณานิคมจากชาติตะวันตกที่เข้ามาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากดินแดนอันไกลโพ้นทั้งวัตถุดิบและแหล่งกระจายสินค้า ทำให้จักรวรรดิสยามต้องปรับตัวเพื่อธำรงอธิปไตยในการปกครองตนเองเอาไว้ รวมถึงการรักษาประเทศราชของตนไว้ให้ได้มากที่สุด

การจัดการทรัพยากรในนครน่าน ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการประลองกำลังภายในระหว่างจักรวรรดิสยามผู้ซึ่งเป็นมหาอำนาจในพื้นที่คาบสมุทอินโดจีนมาแต่เดิมกับผู้ท้าทายใหม่ที่เป็นมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมจากดินแดน

ตะวันตกอย่างอังกฤษและฝรั่งเศสที่เข้ามาทำทนายและพยายามเข้ามาแย่งชิงบทบาทในการจัดการทรัพยากรในดินแดนที่เป็นพื้นที่เดิมของสยาม

ณ ฝากฝั่งของนครน่านที่มีเขตแดนติดต่อกับพื้นที่ในปกครองของอังกฤษขณะนั้นทรัพยากรที่สำคัญและเป็นที่ต้องการของอังกฤษคือไม้สักที่อังกฤษโดยบริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burmah Trading Corporation: BBTC) ที่ขยายเขตพื้นที่การขอสัมปทานป่าไม้จากลำนานาฝั่งตะวันตกเรื่อยมาถึงฝั่งตะวันออก และสำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านนั้นจะมีความรู้สึกเป็นมิตรกับคนในบังคับอังกฤษมากกว่ากับคนในบังคับของฝรั่งเศส เช่น มีการเรียกให้คนในบังคับพม่าในบังคับของอังกฤษเข้ามาใช้สอยในคุ้มหลวงตามความสามารถหรือการไปมาหาสู่ระหว่างพ่อค้าชาวพม่ากับคณะเจ้าผู้ปกครองอย่างสนิทสนมอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างนครน่านกับคนในบังคับของอังกฤษนั้นคือการยอมรับการใช้เงินสกุลรูปีของอินเดียตามอย่างที่มีการใช้ในพม่า [8] นั้นเพราะส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลการค้าที่มาจากฝั่งมะละแหม่งของพม่าที่เป็นศูนย์กลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างสินค้าพื้นเมืองของลำนานาและสินค้านำเข้าจากตะวันตกและมีการส่งขายกันมาเป็นทอด ๆ ตามเส้นทางการค้าในเขตลำนานา [9]

ผลสืบเนื่องจากการเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเขตลำนานาของอังกฤษและเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาทำป่าไม้สักในเขตนครน่านต่อเนื่องมาจากการทำป่าไม้สักเชียงใหม่ ลำปางและแพร่ นอกจากนี้อังกฤษก็ยังมีเรื่องของเขตแดนที่มีพื้นที่ติดต่อกับนครน่านบริเวณที่ลำนานาโขงและที่ยุงยากไปกว่านั้นคืออีกฝั่งเป็นพรมแดนของฝรั่งเศส(บริเวณที่เรียกว่าสามเหลี่ยมทองคำในปัจจุบัน : ผู้วิจัย) นั้นทำให้ทุกฝ่ายจำเป็นต้องดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังและรอบคอบอย่างที่สุดเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาข้อพิพาทตามมา โดยเฉพาะสยามที่หากพลาดอาจนำไปสู่การสูญเสียดินแดนประเทศราชอย่างลำนานาก็เป็นได้ โดยอังกฤษได้ขอขยายเขตอำนาจศาลต่างประเทศจากเชียงใหม่ไปยังนครน่าน โดยให้ศาลต่างประเทศที่นครน่านมีอำนาจตัดสินคดีได้โดยมิต้องทำเรื่องต่อมาเชียงใหม่และในการนี้ก็ได้มีการจัดตั้งสถานกงสุลอังกฤษในนครน่านภายหลังสถานกงสุลฝรั่งเศสเพียงหนึ่งปีคือ ร.ศ. 115 เป็นที่น่าสังเกตจากรูปในภาพที่ 2 โดยเป็นที่น่าสนใจว่าทางการสยามได้จัดให้ทั้ง 2 สถานกงสุลอยู่ใกล้ ๆ กันในระยะห่างเพียง 400 เมตรเท่านั้น

ภาพที่ 1 แผนที่อาณาเขตนครน่าน ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)

ภาพที่ 2 แผนที่ตั้งสถานกงสุลอังกฤษและฝรั่งเศสในจังหวัดน่านในปี พ.ศ. 2503

หมายเหตุ: แผนที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนที่ที่จัดทำโดยกรมแผนที่ทหารในปี พ.ศ. 2503
รวบรวมโดยหน่วยวิจัยแผนที่และเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา: หน่วยวิจัยแผนที่และเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อังกฤษได้ขอจัดตั้งตั้งศาลยุติธรรมในนครน่านสำหรับชาวอังกฤษและคนในบังคับได้สำเร็จในปี ร.ศ. 115 ภายหลังจากกงสุลฝรั่งเศสแม้ว่าจะมีความพยายามขอตั้งก่อนก็ตาม โดยศาลที่ตั้งขึ้นนี้อยู่ในบังคับของศาลต่างประเทศ นครเชียงใหม่อีกชั้น โดยศาลนครน่านข้าหลวงใหญ่ฝ่ายสยามจะเป็นหัวหน้าบังคับการหรือจะตั้งผู้พิพากษาต่างหากก็ได้ โดยการตัดสินใจแตกต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องส่งไปให้เชียงใหม่พิจารณาซ้ำอีก โดยมีสเตอร์ไถ่ไปเป็นกงสุลเมือง น่านมีอำนาจแนะนำผู้พิพากษาศาลเมืองน่านดังเช่นที่กงสุลอังกฤษประจำเชียงใหม่มีอำนาจที่เมืองเชียงใหม่ [10] โดยคนในบังคับของชาติตะวันตก (สปีเยก) การที่คนพม่าจะแปลงสัญชาติมาเป็นไทย มีค่าโอนสัญชาติ 500 บาท และต้องได้รับการอนุญาตจากทูตอังกฤษ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าผู้ครองนครน่านและคนพม่าซึ่งอยู่ภายใต้อังกฤษ ที่เข้ามาทำป่าไม้ยังมีความไว้วางใจเชื่อใจสามารถเรียกใช้สอย ได้ตามอรรถาัยดังเช่นที่เจ้ามหาพรหมสุรธาตาได้ส่ง บุตรชายของนายหม่องนุ ขาวพม่าพ่อค้าไม้ ซึ่งพระองค์ใช้สอยอยู่เป็นประจำชื่อนายเต็งให้ไปเรียนขับรถที่โรงเรียน สอนขับรถของนายเลื่อน พงษ์โสภณ ที่บางกอกเมื่อจบแล้วก็ให้มาขับรถให้พระองค์และประทานเงินเดือนให้เดือนละ 10 บาท [11]

ภาพที่ 3 สถานกงสุลอังกฤษริมแม่น้ำน่าน

ที่มา: โรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษา (ม.ป.ป.)

การขยายอิทธิพลเข้ามาทำไม้สักของอังกฤษทำให้ฝรั่งเศสที่ในเวลานั้นมีพรมแดนติดต่อกับนครน่านจากการครอบครองดินแดนประเทศลาวเริ่มเข้ามาขยายอิทธิพลของตนเองในเขตนครน่าน แข่งขันการขยายของเขตอำนาจเนื่องจากมีความกังวลเกี่ยวกับการแผ่ขยายอำนาจของอังกฤษเข้ามาในรูปของการขอสัมปทานป่าไม้ จากนั้นทีกของมิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาเผยแพรศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ได้บันทึกเรื่องราวรวมบางส่วนของคณะมิชชันนารีต่างนิกายไว้ว่าคณะมิชชันนารีจากฝรั่งเศสมีการจัดตั้งโบสถ์เพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกรวมไปถึงตั้งโรงเรียนแต่ในที่สุดก็ไม่ประสบความสำเร็จอันเนื่องมาจากบุคลิกและทัศนคติของชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในนครน่านที่แสดงออกว่ามีความดูแคลนชาวพื้นเมืองทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากชาวเมืองรวมไปถึงเจ้าผู้ครองนครน่านเองด้วย [10]

อย่างไรก็ตามความต้องการแผ่ขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสก็ยังมีได้สิ้นสุดแต่เพียงเรื่องศาสนาหากแต่ยังได้มีการส่งสายลับ (ตามความเห็นของสยาม) คือเจ้าโสมลักษณะนางษ [12] เข้ามาคอยสอดแนมเรื่องราวต่าง ๆ ของนครน่านเพื่อส่งกลับไปให้ฝรั่งเศส เนื่องจากว่าเจ้าโสมลักษณะนางษสามารถสื่อสารเข้าใจภาษาสยามได้ดีกว่าคนฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นฝรั่งเศสต้องการดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเพิ่มเติมและหากทำสำเร็จจะเท่ากับว่าฝรั่งเศสสามารถควบคุมการเดินทางในแม่น้ำโขงได้อย่างเบ็ดเสร็จและเจ้าพื้นเมืองผู้ปกครองหลวงพระบางเองก็จะได้พื้นที่ในปกครองเพิ่มขึ้นเช่นกัน

ปากฝั่งของฝรั่งเศส ได้เข้ามาขอจัดตั้งสถานกงสุลในนครน่านปี ร.ศ. 114 [13] แม้ว่าฝรั่งเศสจะไม่ได้ให้ความสนใจในสัมปทานป่าไม้ในนครน่านแต่สิ่งที่ฝรั่งเศสพึงเล็งคือการแผ่ขยายเขตแดนให้มากขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่ที่แม่น้ำโขงพาดผ่านอันเป็นส่วนหนึ่งของการขยายเส้นทางการค้าเข้าไปตอนในของจีนผ่านการเดินทางทางน้ำโขง เป็นที่ทราบกันดีว่าหลังเหตุการณ์ ร.ศ. 112 แม่น้ำโขงได้กลายเป็นพรมแดนระหว่างประเทศราชของสยามและลาวในฐานะอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยในส่วนของล้านนา นครน่านถือได้ว่าเป็นเมืองที่สยามต้องจับตาเป็นพิเศษเนื่องจากมีพื้นที่ติดแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบางที่ยังมีข้อพิพาทเรื่องเขตแดนในอำนาจปกครองบริเวณเมืองหงสา ไชยบุรี ที่ต่างฝ่ายต่างอ้างสิทธิ์ในการปกครอง

ภาพที่ 4 สถานกงสุลฝรั่งเศสริมแม่น้ำน่าน

ที่มา: โรงเรียนน่านคริสเตียนศึกษา (ม.ป.ป.)

ในกรณีการช่วงชิงพื้นที่เหนือดินแดนกรณีพิพาทบริเวณเมืองเงินกับหลวงพระบาง นครน่านเริ่มมีข้อกรณีพิพาทกับหลวงพระบางเรื่องการอ้างสิทธิ์เหนือเมืองเงินมานานแล้ว จนมีตามเอกสารที่มีไปบอกไปยังกรุงเทพฯ ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 120 เมื่อเจ้าอุปราชนครน่าน (ในขณะนั้นคือเจ้าน้อยมหาพรหม ซึ่งต่อมาคือเจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย) ขึ้นไปจัดตั้งผู้ว่าราชการเมืองเงิน แต่ฝ่ายหลวงพระบางได้ส่งทหารเข้ามาในเมืองเงิน 16 คน [14] ส่งผลให้เกิดข้อพิพาทจนนำไปสู่การเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ร.ศ. 122 โดยสยามเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขตเมืองน่านให้กับฝรั่งเศสซึ่งเป็นดินแดนของหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับปกครองของเมืองน่านได้แก่เมืองเงินหรือเมืองกุสาวดี เมืองเชียงลม เมืองเชียงฮ่อน และเมืองคอบ โดยฝรั่งเศสอ้างสิทธิ์เหนือเมืองหงสา เมืองเงิน (มีแร่เงินมาก) และยังมีบ่อเกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นยุทธปัจจัยและสินค้าพื้นฐานในการดำรงชีพของประชาชน [15] แม้ว่าในยุคราชวงศ์หลวงตีนมหาวงศ์เกลือจากแหล่งอื่นเริ่มเข้ามามีบทบาทในลำนานามากขึ้นตามการขยายตัวของเส้นทางการค้า แต่เกลือจากบ่อเกลือของนครน่านก็ยังคงความสำคัญจนเกือบกลายเป็นข้อพิพาทเรื่องบ่อเกลือ บ่อเจ้าซึ่งเป็นหนึ่งในคดีสำคัญที่นครน่านมีข้อพิพาทกับคนในบังคับของฝรั่งเศสและคดีถูกนำขึ้นสู่ศาลกงสุลของฝรั่งเศส กรณีพิพาทระหว่างน่านกับหลวงพระบางเรื่องอำนาจเหนือดินแดน โดยหลวงพระบางยึดมือฝรั่งเศส น่านยึดมือสยาม พยายามเข้าไปมีอำนาจเหนือดินแดนหงสาและเมืองเงิน ท้ายที่สุดน่านและสยามเสียดินแดนส่วนนี้ให้ฝรั่งเศส สาเหตุที่สยามจำต้องยกดินแดนเหล่านี้ให้กับฝรั่งเศสก็เพราะต้องการจะยุติปัญหาการแย่งชิงเมืองเงินที่ยืดเยื้อมายาวนานระหว่างเมืองน่านกับเมืองหลวงพระบางต่างแย่งกันปกครองจนเกิดเป็นข้อทะเลาะวิวาทกัน ฝ่ายเมืองหลวงพระบางมีฝรั่งเศสหนุนหลังอยู่ทำให้รัฐบาลสยามไม่ต้องการจะเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสโดยข้อเท็จจริงขนาดนั้นสยามเสียเปรียบฝรั่งเศสทุก ๆ ด้านทั้งทางการเมืองและการทหาร ดังนั้นเพื่อจะรักษาดินแดนส่วนใหญ่เอาไว้รัฐบาลสยามจึงยอมยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสอย่างไม่มีเงื่อนไข [16] การตัดสินใจของสยามในครั้งนี้ถือว่าเป็นความพยายามที่จะรักษาพื้นที่ในปกครองของตนไว้โดยยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่เอาไว้ ในขณะที่น่านกลับกลายเป็นผู้ที่สูญเสียอย่างจำยอมเพราะแม้เจ้าประเทศราชของตนยังไม่สามารถต่อรองกับฝรั่งเศสได้แล้ว นครน่านก็ทำได้เพียงแต่ยอมสูญเสียพื้นที่อันเคยเป็นของตนมาแต่เดิม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในนครน่าน ซึ่งแต่เดิมทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญจากนครน่านที่เป็นที่ต้องการของเมืองต่าง ๆ ในเขตลำนานาคือเกลือสินเธาว์จากบ่อเกลือและแม้ว่าในยุคราชวงศ์หลวงตีนมหาวงศ์เกลือจากแหล่งอื่นเริ่มเข้ามามีบทบาทในลำนานามากขึ้นตามการขยายตัวของเส้นทางการค้าแต่เกลือจากบ่อเกลือของนคร

น่านก็ยังคงความสำคัญจนเกือบกลายเป็นข้อพิพาทเรื่องบ่อเกลือบ่อเจ้าซึ่งเป็นหนึ่งในคดีสำคัญที่นครน่านมีข้อพิพาทกับคนในบังคับของฝรั่งเศสและคดีถูกนำขึ้นสู่ศาลกงสุลของฝรั่งเศส

ในส่วนของสยามซึ่งมีสถานะเป็นเจ้าประเทศราชของล้านนาทั้งปวงก็ได้มีใบบอกขอการขยายอิทธิพลของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสที่เข้ามาในนครน่านมีการส่งข้าหลวงเข้ามากำกับดูแลราชการรวมถึงตัดสินใจข้อราชการต่างเสมือนเป็นตัวแทนจากรัฐบาลสยามจากแต่เดิมที่เจ้าผู้ครองนครจะมีอำนาจในการตัดสินใจเด็ดขาด และถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการถ่ายโอนอำนาจการปกครองจากเจ้าผู้ครองนครน่านไปสู่รัฐบาลของสยาม โดยเริ่มมีการส่งข้าหลวงเข้ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ พระเจ้านครน่านและสิ้นสุดอำนาจการปกครองของเจ้าผู้ครองนครน่านอย่างเบ็ดเสร็จเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาตาถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2476 โดยหลักจากนั้นก็มิได้มีเมืองใด ๆ ในล้านนาที่ได้รับการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครอีก

การขยายอิทธิพลเข้ามาในพื้นที่นครน่านของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสผ่านการจัดตั้งสถานกงสุลเพื่อดูแลผลประโยชน์ด้านการค้าและยังครอบคลุมในกรณีที่มีข้อพิพาทระหว่างคนพื้นเมืองกับคนในปกครองของตนเองที่เรียกว่าสัปเยก ส่งผลให้สยามใช้เป็นเหตุปัจจัยที่มีการจัดส่งข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามากำกับราชการในนครน่านไม่ต่างไปจากเมืองอื่น ๆ ในล้านนาอีกทั้งยังคงอยู่ ๆ ลดบทบาทของเจ้าผู้ครองนครน่านลงจนตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครถูกยกเลิกและนครน่านได้กลายเป็นจังหวัดน่านอันเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2476 ภายหลังเจ้ามหาพรหมสุรธาตา เจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้ายได้ถึงแก่พิราลัย โดยอ้างเหตุปัจจัยมาจากข้อกังวลของรัฐบาลสยามในเรื่องการทำการค้าไม้สักกับอังกฤษเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่เปิดช่องทางให้อังกฤษเข้ามาทำการค้าไม้สักได้ในเขตล้านนานั้นเอง

การเปลี่ยนแปลงและปฏิรูปครั้งใหญ่ในสยาม และรวมทั้งหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครอง เกิดการปรับปรุงบ้านเมืองปฏิรูประบบราชการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกในยุคนั้น ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง ระเบียบบริหารงานราชการ การค้า การศาสนา วิถีชีวิตและวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างทางรถไฟ การคมนาคม สาธารณสุข ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ส่วนใหญ่มีที่มาจากชาติตะวันตกหรือก็คือนักล่าอาณานิคมทั้งหลายนั่นเอง

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของนครน่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 – 2475 ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างจักรวรรดิสยามเจ้าประเทศราชผู้ครอบครองดินแดนในแถบคาบสมุทรอินโดจีน จักรวรรดิอังกฤษผู้เข้ามาใหม่พร้อมกับอาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่โดยมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวแปรผลจากการสัมปทานไม้สักอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้มีการจัดตั้งสถานกงสุลและศาลต่างประเทศของอังกฤษในนครน่านเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ในกรณีที่มีข้อพิพาทระหว่างคนพื้นเมืองกับคนอังกฤษและหมายรวมถึงคนในบังคับด้วย ซึ่งเมื่ออังกฤษแผ่ขยายขอบเขตอำนาจการต่างประเทศเข้ามายังนครน่านเดิมที่รัฐสยามมิได้เห็นชอบให้มีการจัดตั้งศาลต่างประเทศที่นั่นด้วยอุปทูตอังกฤษเคยขอมา ฝรั่งเศสเองก็ได้เข้ามาจัดตั้งสถานกงสุลและศาลตามมาในภายหลังเพื่อแผ่ขยายอำนาจเหนือดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงอีกทั้งยังเป็นการป้องปรามไม่ให้อังกฤษขยายอำนาจเข้าไปในเขตปกครองของฝรั่งเศสบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และ ภายหลังในปี พ.ศ. 2446 หรือที่รู้จักกันในชื่อเหตุการณ์ ร.ศ. 122 สยามได้ตกลงยอมยกฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคือบริเวณเมืองเงิน ให้แก่หลวงพระบางซึ่งเป็นดินแดนที่มีข้อพิพาทกันอยู่แล้วแต่เดิมกับนครน่านให้กับฝรั่งเศสเพิ่มเติมเพื่อแลกกับเมืองจันทบุรีซึ่งเป็นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกที่สยามมองว่ามีความสำคัญมากกว่า

การขยายอิทธิพลเข้ามาในพื้นที่นครน่านของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสผ่านการจัดตั้งสถานกงสุลเพื่อดูแลผลประโยชน์ด้านการค้าและยังครอบคลุมในกรณีที่มีข้อพิพาทระหว่างคนพื้นเมืองกับคนในปกครองของตนเองที่เรียกว่าสัปเยก ส่งผลให้สยามใช้เป็นเหตุปัจจัยที่มีการจัดส่งข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามากำกับราชการในนครน่าน

ไม่ต่างไปจากเมืองอื่น ๆ ในล้านนาอีกทั้งยังค่อย ๆ ลดบทบาทของเจ้าผู้ครองนครน่านลงจนตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครถูกยกเลิกและนครน่านได้กลายสภาพเป็นจังหวัดน่าน ส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2476 ภายหลังเจ้ามหาพรหมสุรธาตา เจ้าผู้ครองนครน่านองค์สุดท้ายได้ถึงแก่พิราลัย โดยอ้างเหตุปัจจัยมาจากข้อกังวลของรัฐบาลสยามในเรื่องการทำการค้าไม้สักกับอังกฤษเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่เปิดช่องทางให้อังกฤษเข้ามาทำการค้าไม้สักได้ในเขตล้านนานั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

- [1] วีรวัฒน์ ธีรประสาธน์. (2548). *การเมืองป่าไม้ไทย ยุคหลังสัมปทาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ.
- [2] ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). *นันทบุรีศรีนครน่าน ประวัติศาสตร์ สังคม และคริสตศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- [3] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงต่างประเทศ ร.5 ต40/7 เรื่องรายงานข้าหลวงเมืองน่านเกี่ยวกับเรื่องเขตแดนอังกฤษ (11 - 13 ส.ค. 112)*. ม.ป.ท.
- [4] สำนักศิลปากรที่ 7. (2566). *บ่อเกลือโบราณเมืองน่าน*. สืบค้นเมื่อ 12 สิงหาคม 2566, จาก <https://www.finearts.go.th/fad7/view/32513-บ่อเกลือโบราณเมืองน่าน>
- [5] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.40.13/15 เรื่องเค้าสนามหลวงนครน่านจัดให้นายหนานมหาพรหมไปราชการเมืองเงินแทนเจ้าราชภาติกวงศ์ที่ป่วย (พ.ศ. 2445 - 2446)*. ม.ป.ท.
- [6] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ร.5 ม.58/158 เรื่องจัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน (2 มิ.ย. 119 - 3 ส.ค. 125)*. ม.ป.ท.
- [7] สำนักศิลปากรที่ 7. (2566). *ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง*. สืบค้นเมื่อ 31 สิงหาคม 2566, จาก <https://www.finearts.go.th/chiangmaimuseum/view/30056-ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง>
- [8] อภิรัฐ คำวัง. (2556). เงินรูปอินเดียนในประวัติศาสตร์ล้านนา. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 9(1), 9-51.
- [9] ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2545). *พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2503)*. เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์.
- [10] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงต่างประเทศ ร.5 ต9/11, เรื่องจัดตั้งศาลต่างประเทศเมืองน่าน (25 ส.ค. - 12 ธ.ค. 115)*. ม.ป.ท.
- [11] สรราย จรุงจิตตประชาภมย์. (2558). *บันทึกความทรงจำสำราญ จรุงจิตตประชาภมย์*. น่าน: อิงค์เบอร์รี่.
- [12] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.40.11/9 เรื่องเจ้าโสมถะภักษณาวงษ์มาเป็นผู้ช่วยกงสุลฝรั่งเศส (พ.ศ. 2438)*. ม.ป.ท.
- [13] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.40.11/2 เรื่องที่ตั้งบ้านกงสุลฝรั่งเศสที่นครน่าน (พ.ศ. 2437 - 2439)*. ม.ป.ท.
- [14] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.40.13/17 เรื่องเจ้าอุปราชนครน่านขึ้นไปจัดตั้งผู้ว่าการเมืองเงิน ฝรั่งเศสคัดค้านและโต้เถียงกันเรื่องเมืองเงิน ต่างฝ่ายต่างอ้างหลักฐานว่าเคยปกครองเมืองนี้มาก่อน (พ.ศ. 2445 - 2446)*. ม.ป.ท.
- [15] สำนักศิลปากรที่ 7. (2566). *บ่อเกลือโบราณเมืองน่าน*. สืบค้นเมื่อ 12 สิงหาคม 2566, จาก <https://www.finearts.go.th/fad7/view/32513-บ่อเกลือโบราณเมืองน่าน>
- [16] พระธรรมวิมลโมลี. (2554). *100 ปี เหตุการณ์เกี่ยวกัการจลาจลในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2445*. พระยา: นวนิวิสัยการพิมพ์.